

พหุวัฒนธรรมภาคใต้ในมิติภูมิรัฐศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.ครองชัย หัตถา

บทคัดย่อ

ภาคใต้ของประเทศไทยตั้งอยู่บนคาบสมุทรมลายู ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินซุนดา พบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์มานานกว่า 40,000 ปี มีประชากรดั้งเดิม 2 กลุ่มชาติพันธุ์ ตั้งถิ่นฐานมานาน ได้แก่ มอญโกลอยด์ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของคนไทย ชาว มลายู ฯลฯ และ ออสตราลอยด์ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของคนพื้นเมืองเผ่าเซมัง และซาไก ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ เครื่องเทศ แร่ธาตุ และสัตว์ป่าดึงดูดให้ผู้คนต่างภูมิภาคเข้ามาแสวงหาโภคทรัพย์ไม่น้อยกว่า 2,000 ปี ที่ผ่านมา กอรปกับภาคใต้อยู่ในตำแหน่งเส้นทางการเดินเรือระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับมหาสมุทรแปซิฟิก ทำให้ภาคใต้เป็นจุดแวะพักและเกิดเมืองท่าค้าขาย บางเมืองที่มีทำเลเหมาะสม มีพัฒนาการต่อมาเป็นศูนย์กลางของรัฐและอาณาจักรโบราณ พร้อมกับผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอยู่ร่วมกันเป็นสังคมชาวภาคใต้ ตัวตนและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนภาคใต้ในแต่ละกลุ่ม มีความสัมพันธ์กับพัฒนาการของรัฐโบราณในอดีตที่เน้นการขยายอำนาจและแผ่อิทธิพลทั้งด้านการเมือง การปกครอง การค้าและเผยแผ่ศาสนา ต่อเนื่องมาถึงรัฐสมัยใหม่ที่เน้นการมีเขตแดนที่แน่นอนและจัดระเบียบการปกครองตามกฎหมายเกณฑ์ของแต่ละรัฐ ชุมชนและสังคมของคนภาคใต้จึงเป็นผลผลิตของพัฒนาการดังกล่าว การศึกษาวิจัยเพื่อเรียนรู้และเข้าใจความจริงดังกล่าวมีประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกันแบบสังคมพหุวัฒนธรรมและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาและส่งเสริมวัฒนธรรมที่เน้นตัวตนและอัตลักษณ์ของภาคใต้รวมทั้งการเชื่อมต่อและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในระดับภูมิภาคและระดับโลกต่อไป

บทนำ

ภาคใต้ของประเทศไทยประกอบด้วยประชากรหลากหลายเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมานานตามลำดับยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ มีความเจริญเป็นรัฐและอาณาจักรโบราณก่อนเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยในเวลาต่อมา ประชากรดั้งเดิมในภาคใต้มีรากฐานทางมานุษยวิทยาจาก 2 กลุ่มชาติพันธุ์หลัก คือ มอญ-มลายู และออสตราลอยด์ แต่เนื่องจากแต่ละกลุ่มย่อยเรียกชื่อแตกต่างกันไป จนมีนัยเป็นกลุ่ม เชื้อชาติ เช่น จีน มอญ ไทย ขวามลายู ฯลฯ รวมทั้งการเข้ามาของชาวต่างภูมิภาค เช่น อาหรับ อินเดีย จีน และชาวตะวันตกชาติต่างๆ ทำให้ภาคใต้เป็นแหล่งรวมของผู้คนหลากหลายวัฒนธรรม การศึกษาวิจัยถึงที่มาของความหลากหลายดังกล่าว ตามลำดับยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องกับภูมิรัฐศาสตร์การเมืองการปกครองในอดีตต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้และเข้าใจวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตของผู้คนกลุ่มต่างๆ รวมทั้งเป็นประโยชน์ในการเชื่อมต่อและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในระดับภูมิภาคและระดับโลก

ธรณีวิทยาและโบราณคดี

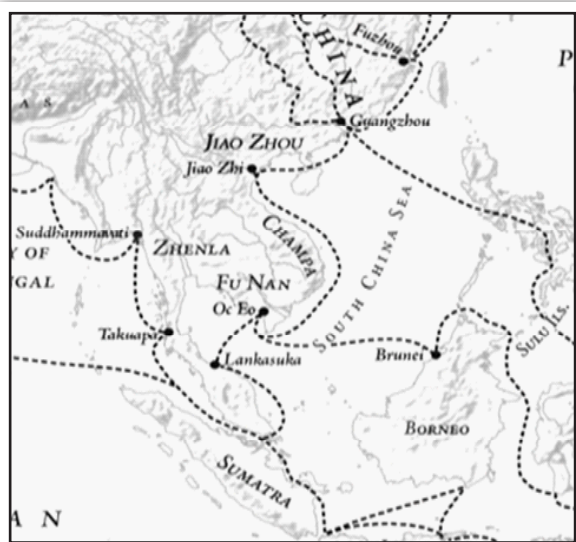
ภาคใต้ของไทยตั้งอยู่บนคาบสมุทรมาลายู (Malay Peninsula) เป็นแผ่นดินเก่าแก่ทั้งในทางธรณีวิทยาและในทางโบราณคดี ในทางธรณีวิทยานั้น แผ่นดินคาบสมุทรมาลายูปรากฏขึ้นตั้งแต่ยุคพรี-แคมเบรียน (Pre-Cambrian) หรือกว่า 570 ล้านปี โดยเป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินซุนดา (Sundaland) ในทางโบราณคดีคาบสมุทรมาลายู เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มานานกว่า 40,000 ปี แผ่นดินคาบสมุทรมาลายูในอดีตเคยเชื่อมต่อกับหมู่เกาะต่างๆ ของเอเชียอาคเนย์ กล่าวคือในยุคไพลสโตซีน (Pleistocene) อุณหภูมิของโลกลดลง ในระยะน้ำแข็งสุดท้าย (the last glaciation) หรือราว 17,000 ปีที่ผ่านมา ผลจากภูมิอากาศเปลี่ยนแปลงทำให้น้ำในวัฏจักรหมุนเวียนกลายเป็นน้ำแข็งจำนวนมาก เป็นผลให้น้ำทะเลลดระดับลงมากกว่า 150 เมตรจากระดับน้ำทะเลปัจจุบัน (Paul Michel Munoz, 2006 : 17) ส่วนที่เป็นแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะต่างๆ เชื่อมต่อกันทั้งหมด นักธรณีวิทยาเรียกแผ่นดินที่เชื่อมต่อกันนี้ว่า “Southeast Asian Landbridge” หรือ “สะพานแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ในขณะนั้นชนพื้นเมืองที่อยู่ตามหมู่เกาะต่างๆ สามารถเดินทางติดต่อถึงกันได้โดยทางบกจึงมีการเคลื่อนย้ายเผ่าพันธุ์และเรียนรู้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันอย่างกว้างขวาง

แผนที่แผ่นดินซุนดา (Sundaland) เมื่อราว 17,000 ปี

ต่อมาราว 11,000 ปีที่ผ่านมา อุณหภูมิของโลกเริ่มสูงขึ้น ระดับน้ำทะเลเพิ่มขึ้นมาที่ระดับต่ำกว่าระดับน้ำทะเลปัจจุบัน 60 เมตร แผ่นดินหมู่เกาะส่วนใหญ่ยังคงเชื่อมต่อกันจนกระทั่งเมื่อ 5,700 ปีที่ผ่านมา น้ำทะเลเพิ่มขึ้นถึงระดับสูงสุดที่ประมาณ 4 - 5 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปัจจุบัน หลังจากนั้นระดับน้ำทะเลค่อยๆ ลดลงจนเข้าสู่ระดับปัจจุบัน เมื่อประมาณ 1,500 ปีที่ผ่านมา (Pramojanee and Others 1986 : 564) ในช่วงเวลาที่ระดับน้ำทะเลสูงขึ้นแผ่นดินหลายแห่งกลายเป็นเกาะแหล่งโบราณคดีและโบราณวัตถุจำนวนมากจมอยู่ใต้น้ำ ผู้คนบนเกาะต่างๆ แยกกันอยู่และเรียกชื่อเผ่าพันธุ์ของตัวเองแตกต่างกัน

รายงานเรื่อง Coastal Landforms of the Asian Humid Tropics (Bird, 1982) ระบุว่า แผ่นดินบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน 4 - 5 เมตร ในปัจจุบัน เคยได้รับอิทธิพลของทะเลมาก่อน ต่อมาเมื่อมีตะกอนทับถมบริเวณชายฝั่งและน้ำทะเลลดระดับลง จึงเกิดพื้นที่ราบชายฝั่งกว้างขวาง การตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองเกิดขึ้นบริเวณที่ราบชายฝั่งและปากแม่น้ำสำคัญๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบนคาบสมุทรมลายูนั้น แม่น้ำสายสำคัญ ได้ทำหน้าที่เชื่อมต่อการเดินทางสองฝั่งคาบสมุทร ในระยะที่ระดับน้ำทะเลสูงถึง 4 - 5 เมตร จากระดับน้ำทะเลปัจจุบันนั้น การเดินทางผ่านแม่น้ำข้ามคาบสมุทรเป็นเรื่องที่กระทำโดยสะดวก เนื่องจากปากแม่น้ำกว้างและลึกเข้าไปในแผ่นดินมากกว่าปัจจุบัน

แผนที่เส้นทางการค้าทางทะเลสมัยโบราณ
แสดงเมืองท่าตักโกลาและลังกาสูกะบนคาบสมุทรมาลายู

พุทธศตวรรษที่ 11 - 12 เส้นทางข้ามคาบสมุทรได้รับความนิยม โดยเฉพาะจากพ่อค้าต่างประเทศ เช่น อินเดีย อาหรับและชาวจีน โดยไม่ต้องเสียเวลาเดินทางอ้อมปลายแหลมมลายู ทั้งนี้เนื่องจากตั้งแต่ละติจูด 5 องศาไปเป็นเขตลมสงบ การเดินทางโดยเรือที่ใช้แรงลมผ่านช่องแคบมะละกาประสบอุปสรรคมากในยุคนั้น นอกจากนั้นยังมีปัญหาเรื่องโจรสลัดชุมบริเวณช่องแคบดังกล่าว (Cady, 1964 : 28) จนถึงพุทธศตวรรษที่ 13 การเดินทางผ่านช่องแคบมะละกาจึงได้รับความนิยมมากขึ้น ขณะที่การเดินทางทางบกผ่านช่องทางต่างๆ ก็คงมีมาอย่างต่อเนื่อง โดยปรากฏเป็นหลักฐานทางโบราณคดีตามเส้นทางต่างๆ โดยเฉพาะเส้นทางเคดาห์ - ปัตตานี เป็นเส้นทางเก่าแก่ที่เกื้อหนุนให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรลังกาสูกะเป็นเวลายาวนานในอดีต ดังที่ปรากฏในงานเขียนของ Hamilton ชาวอังกฤษ ในบทความเรื่อง The Old Kedah-Patani Trade-Route (Hamilton, 1922 : 389 - 392) และงานเขียนของ Michel Jacq - Hergoualc'h เรื่อง La Civilisation Depors - Entrepots du sud Kedah (Malaysia) (1992) และเรื่อง Archaeological Research in The Malay Peninsula (1998) เป็นต้น

คาบสมุทรมาลายูเข้าสู่วัฒนธรรมหัวบินเทียน (Hoabinhian) หรือ วัฒนธรรมเครื่องมือหิน (Stone Tools Culture) ตั้งแต่ก่อน 10,000 ปีที่ผ่านมา โดยพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ที่โกตาตัมปัน (Kota Tampan) ในเปรัก อายุกว่า 30,000 ปี พบเครื่องมือหินที่ถ้ำหลังโรงเรียน จังหวัดกระบี่ อายุระหว่าง 28,000 - 38,000 ปี หลัง 10,000 ปีเป็นต้นมาสภาพแวดล้อมของโลกเข้าสู่ยุคโฮโลซีน (Holocene) ภูมิอากาศอบอุ่นขึ้นกว่าเดิม อารยธรรมของมนุษย์เข้าสู่ยุคเกษตรกรรมเริ่มแรก มีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์มากขึ้น จึงพบวัฒนธรรมเกษตรกรรมยุคหินใหม่ (Neolithic) กระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ อาทิ แหล่งโบราณคดีบ้านแก้ว จังหวัดกาญจนบุรี อายุ 3,700 - 4,500 ปี แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี แหล่งถ้ำบางแบบ จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งโบราณคดีกัวชา รัฐกลันตัน แหล่งโบราณคดี กัว บุกิตตา ในรัฐ ตรังกานู ประเทศมาเลเซีย เป็นต้น แหล่งโบราณคดีเหล่านี้พบโบราณวัตถุหลายชนิด เช่น หม้อสามขา (Tripods) ลูกปัด (Beads) ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุราว 2,500 - 3,000 ปี

แผนที่เขตวัฒนธรรมหัวบินเทียนและแหล่งโบราณคดีบริเวณแผ่นดินซุนดา

ในช่วงเวลา 2,000 - 3,000 ปีที่ผ่านมา ชนพื้นเมืองเริ่มมีการติดต่อกับนักเดินเรือจากภูมิภาคอื่นที่มีอารยธรรมสูงกว่าเช่น อาหรับ อินเดีย และจีน ที่เข้ามาซื้อหาสินค้า เช่น

เครื่องเทศ ไม้หอม ทองคำ เขาสัตว์และหนังสัตว์ คาบสมุทรมาลายูจึงเป็นที่พบกัันของพ่อค้านักเดินเรือ หลังจากพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมา ได้ปรากฏเมืองท่าหลายแห่งเกิดขึ้นในบริเวณปากแม่น้ำสายสำคัญๆ ที่สามารถติดต่อกับพื้นที่ตอนใน และสามารถใช้เป็นเส้นทางข้ามคาบสมุทรเส้นทางหลักๆ ในสมัยนั้น ได้แก่เส้นทาง คอคอดกระ - เขาสามแก้ว ตะกั่วป่า - ไซยา ตัง - นครศรีธรรมราช และเคดาห์ - ปัตตานี ชาวอินเดีย ชาวจีน และชาวอาหรับบางส่วนได้ตั้งถิ่นฐานทำการค้าบริเวณเมืองท่าต่างๆ เมืองท่าเหล่านี้บางแห่งได้พัฒนาเป็นรัฐและเป็นอาณาจักรในเวลาต่อมา เช่น ตุน - ซุน พัน - พัน ตามพรลิงค์ และลังกาสุกะ (ครองชัย หัตถา, 2541 : 4 - 6) โดยเฉพาะอาณาจักรตามพรลิงค์และลังกาสุกะนั้น เป็นอาณาจักรยุคแรกสุดบนคาบสมุทรมาลายู

ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่ถ้ำศิลป์ จังหวัดยะลา อายุราว 3,000 ปี

หลักฐานทางโบราณคดี ที่สำคัญได้แก่ แหล่งโบราณคดีกัมปง สุโงแมส (Kampong Sungai Mas) และกัมปงบังกาลันบูจัง (Kampong penkalan Bujang) รัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย และที่แหล่งโบราณคดียะรัง ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งของชาวทะเลโบราณ (Ancient Estuary) ของแม่น้ำปัตตานี ประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันสภาพดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากชายฝั่งทะเลตื้นเขิน แม่น้ำปัตตานีเปลี่ยนทางเดิน และเมืองถูกทิ้งร้างไปตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือกว่า 500 ปีผ่านมาดังที่ปรากฏในรายงานของโครงการศูนย์ศึกษาและพัฒนาอ่าวปัตตานี เรื่อง ภูมิลักษณะอ่าวปัตตานี ที่ศึกษาวิจัยโดย ครองชัย หัตถา (2546)

ในด้านโบราณคดีนั้น คาบสมุทรมลายูและดินแดนส่วนใหญ่ของเอเชียอาคเนย์ เป็นถิ่นที่อยู่ของมนุษย์มาไม่ต่ำกว่า 40,000 ปี โดยประกอบด้วย 2 ชชาติพันธุ์หลัก คือ มอญโกลอยด์และออสตราลอยด์ (Bellwood, 1997 : 69 - 92) กลุ่มชาติพันธุ์มอญโกลอยด์ ในเอเชียอาคเนย์นั้น จัดเป็นมอญโกลอยด์ใต้ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของคนไทยและคนมลายู ในปัจจุบัน รวมทั้งชนพื้นเมืองในหมู่เกาะต่างๆ เช่น ชาวมินังกาเบาในสุมาตรา และชาวปอนัน (Penan) ในซาราวัก เป็นต้น

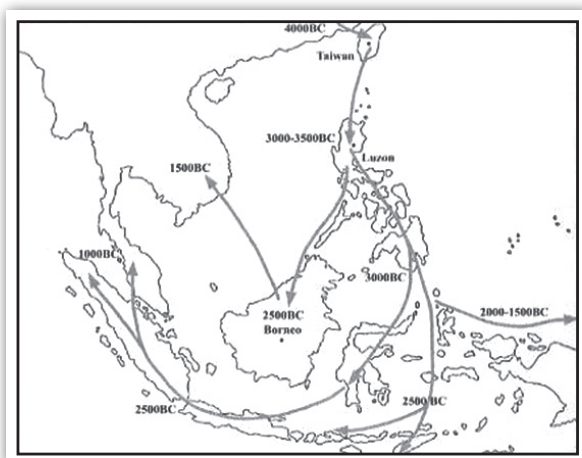

แผนที่เส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายูบริเวณภาคใต้ของไทย

ภาพถ่ายชนพื้นเมืองเผ่านิกริโตที่จังหวัดยะลา

ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ออสตราลอยด์ จัดเป็นพวกออสตราโล - เมลानीเซียน ได้แก่ ชนพื้นเมืองเผ่านิกริโต เช่น เขม็งและซาไก ซึ่งถือว่าเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมบนคาบสมุทรมลายู หลังจากนั้น เผ่าจีนอยจากมองโกลอยด์ได้ ได้อพยพลงมาแถบเอเชียอาคเนย์ กลายเป็นบรรพบุรุษของประชากรในกลุ่มเชื้อชาติ ขวามลายู ไทย ลาว พม่า มอญ และเขมร ในเวลาต่อมา

แผนที่เส้นทางอพยพของชนพื้นเมืองเผ่าจีนอย เมื่อ 3,000 – 6,000 ปีที่ผ่านมา

สำหรับในประเทศไทยนั้น เชื่อว่าเผ่าจีนอยุ่อาศัยแถบที่ราบเจ้าพระยาและภาคใต้ตั้งแต่ว 4,500 ปีที่ผ่านมา และชุมชนเผ่าจีนอยุ่จากมองโกลอยด์ได้กลุ่มนี้แทบไม่มีข้อแตกต่างกันเลยกับประชากรส่วนใหญ่ในปัจจุบันของประเทศต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ (Bellwood, 1993)

พัฒนาการของรัฐโบราณและการปกครองภาคใต้

พัฒนาการของรัฐโบราณและการปกครองภาคใต้ ได้เปลี่ยนผ่านช่วงเวลาต่างๆ มาหลายยุคหลายสมัย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มาถึงสมัยรัฐโบราณและสมัยปัจจุบัน ดังนี้

1) สมัยก่อนประวัติศาสตร์

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาคใต้มีหลักฐานการอยู่อาศัยของชนพื้นเมืองมาตั้งแต่ก่อน 40,000 ปีที่ผ่านมา เรียกโดยรวมว่า พวก โอริง อัสลี (Orang Asli) ซึ่งได้แก่ กลุ่ม นิกริโต (Nigrito) เช่น ชาไกและเซมิง นอกจากนี้ยังมีกลุ่ม ชีนอย (Seno) เผ่ามองโกลอยด์ได้ ได้แก่ บรรพบุรุษของชาวมอญ ชาวยุโรปและชาวมลายู อยู่อาศัยมานานนับพันปีเช่นกัน หลักฐานที่สำคัญในสมัยนี้ได้แก่ โครงกระดูก ภาพเขียนสีและเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ขวานหิน ซึ่งพบหลายแห่งตามถ้ำและที่ราบใกล้ภูเขาหลายแห่งในภาคใต้

ภาพถ่ายชนพื้นเมืองบนคาบสมุทรมลายู

4) สมัยอาณาจักรศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 12 - 16)

พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา รัฐและอาณาจักรต่างๆ บนคาบสมุทรมลายู ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรศรีวิชัยซึ่งขยายอำนาจโดยใช้กำลังกองทัพเรือที่เข้มแข็ง ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้รับความนิยมมาก ชาวคาบสมุทรมลายู ยอมรับนับถือพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างแพร่หลาย ศาสนสถานหลายแห่ง และศิลปวัตถุ ในพุทธศาสนาถูกสร้างขึ้นมากในระยนี้ เช่น พระธาตุไชยา พระธาตุนคร และพระนอนวัดถ้ำ (วัดถ้ำคูหาภุข จังหวัดยะลา) รวมทั้งพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปปางต่างๆ จำนวนมากก็ถูก สร้างขึ้นในสมัยนี้ เชื่อว่าในสมัยศรีวิชัยมีชาวมลายูจากสุมาตราและหมู่เกาะต่างๆ เคลื่อนย้าย มาตั้งถิ่นฐานบนคาบสมุทรมลายูและชายฝั่งคาบสมุทรอินโดจีนเป็นจำนวนมาก ชื่อบ้านนามเมือง ที่เป็นภาษามลายูและวัฒนธรรมประเพณีแบบมลายูพุทธแพร่หลายมากในภาคใต้ของไทย ในสมัยนี้

แผนที่อาณาจักรศรีวิชัยและการขยายอำนาจบนคาบสมุทรมลายู

5) สมัยการยึดครองของโจฬะ (พ.ศ. 1535 - 1587)

ตั้งแต่ พ.ศ. 1535 เป็นต้นมา กองทัพโจฬะแห่งอินเดีย เข้าโจมตีเมืองต่างๆ ของอาณาจักรศรีวิชัย เพื่อควบคุมเส้นทางการค้าในช่องแคบมะละกาและเมืองท่าหลายแห่ง เช่น ตักโกลา เกดาร์ รวมทั้งลังกาสุกะซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของโจฬะในปี พ.ศ. 1567 แต่หลังจากนั้นชาวเมืองลังกาสุกะก็ได้ต่อสู้ยึดอำนาจคืนมาได้ในปี พ.ศ. 1587 แม้ว่าหลังจากนั้นศรีวิชัยจะกลับมามีอำนาจ แต่ก็พ่ายแพ้ต่ออาณาจักรที่เพิ่งขึ้นใหม่ คือ มัชปาหิต ในปี พ.ศ. 1836 หลังจากกองทัพโจฬะเข้ายึดครองศรีวิชัยแล้ว เข้าใจว่าคงมีชาวโจฬะส่วนหนึ่งพำนักอาศัยต่อมาในเมืองต่างๆ เช่น ในมาเลเซียและภาคใต้ของไทยบางเมืองอาทิ มะละกา ปันง์ ภูเก็ต ฯลฯ มีชาวอินเดียรุ่นเก่าที่เรียกว่าแขกกูเลียทำการค้ามานานก่อนชาวอินเดียรุ่นใหม่ มีผู้อธิบายว่าแขกกูเลีย ก็คือ แขกโจฬะนั้นเอง หลังจากอำนาจของอาณาจักรโจฬะสิ้นสุดลง พื้นที่ตอนบนของภาคใต้ขึ้นไปตกเป็นของอาณาจักรเขมร ตอนกลางและตอนล่างเป็นของอาณาจักรตามพรลิงค์และลังกาสุกะ ราว พ.ศ. 1743 เป็นต้นมา ตามพรลิงค์หรือนครศรีธรรมราช ในเวลาต่อมา มีอำนาจจัดการปกครองเมืองต่างๆ บนคาบสมุทรมลายู ได้แก่ เมืองสายบุรี เมืองปัตตานี เมืองกลันตัน เมืองปาหัง เมืองไทรบุรี เมืองพัทลุง เมืองตรัง เมืองชุมพร เมืองบันทายสมอ เมืองสะอูเลา เมืองตะกั่วป่า และเมืองกระบุรี ซึ่งต่อมาพื้นที่ดังกล่าวตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรสุโขทัย

แผนที่อาณาจักรเขมรและลังกาสุกะ

6) สมัยอาณาจักรสุโขทัย - อโยธยาและมัชปาหิต (พ.ศ. 1838 - 1907)

คาบสมุทรมาลายูภายใต้อำนาจของอาณาจักรสุโขทัย-อโยธยา และมัชปาหิต เริ่มจากปี พ.ศ. 1838 กองทัพสุโขทัยลงมาอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ในต้นรัชสมัย พ่อขุนรามคำแหง กองทัพสุโขทัยร่วมกับกองทัพเรือนครศรีธรรมราช ลงไปทำสงคราม เพื่อ ปกครองและวางกำลังไว้ยังเมืองต่างๆ บริเวณปลายแหลมมาลายูไปจนถึงเตมาสิก (สิงคโปร์ใน ปัจจุบัน) และเมืองปาไซบนเกาะสุมาตรา ตำนานนครศรีธรรมราชบันทึกไว้ว่า “ไทยได้ส่ง เจ้าเมืองไปปกครองหัวเมืองมลายู ได้แก่ เมืองตานี (ลังกาสุกะ) เมืองสาย (สายบุรี) เมืองกลันตัน เมืองปาหัง เมืองไทร (ไทรบุรี) เมืองอะเจ (อาเจห์) ฯลฯ แต่ครองอำนาจได้ไม่นาน อาณาจักรมัช ปาหิตซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เกาะชวา ก็ขยายอำนาจมาปกครองหัวเมืองดังกล่าว บางเมือง เช่น ลังกาสุกะอยู่ภายใต้อิทธิพลของมัชปาหิตในปี พ.ศ. 1884 - 1907 ขณะเดียวกันสุโขทัยก็เสื่อม อำนาจลงและมีอโยธยาสืบทอดอำนาจต่อมา ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้จึงมีคนไทยจากสุโขทัยและ อโยธยาลงไปและมีชาวชวา - มลายูขึ้นมาอยู่อาศัยในภาคใต้มากขึ้นเป็นลำดับ วัฒนธรรม ประเพณีของคนทั้งสองกลุ่มจึงดำรงอยู่และแพร่หลายในภาคใต้สืบต่อมาถึงทุกวันนี้

แผนที่แสดงการขยายอำนาจของสุโขทัยและมณฑลปัตตานี กริช ศาสดารวบรวมวัฒนธรรมชาว - มลายูสมัยมณฑลปัตตานี

7) สมัยการขยายอำนาจของมะละกาและปัตตานียุครุ่งเรือง (พ.ศ. 1998 - 2351)

ตั้งแต่ช่วงต้นสมัยอยุธยา เมืองมะละกามีอำนาจมากขึ้น และได้ปฏิเสธอำนาจของมณฑลปัตตานีและสยามในเวลาต่อมา ทำให้สยามต้องยกทัพไปปราบปรามมะละกา แต่ไม่สามารถเอาชนะได้ ในปี 1998 กองทัพมะละกาได้บุกเข้าโจมตีเมืองโกตามหลิขัยของลังกาสุกะ และขยายอำนาจเข้าปกครองเมืองต่างๆ แถบปลายแหลมมลายู ทำให้ชาวเมืองหันมานับถือศาสนาอิสลามตามแบบอย่างมะละกามากขึ้นเรื่อยๆ สำหรับปัตตานีนั้น พญาอินทราโอรสของราชาศรีวิงสาแห่งโกตามหลิขัยได้สร้างเมือง “ปัตตานี” (Patani) ขึ้นใหม่ที่ริมทะเลบ้านกรือเซะ-บานาราว พ.ศ. 2000 ต่อมาทรงพระองค์เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามและเปลี่ยนพระนามเป็นสุลต่าน อิสมาอิล ขาห์ ปกครองเมืองปัตตานีระหว่าง พ.ศ. 2043 - 2073 เมื่อมะละกาถูกโปรตุเกสยึดครองในปี พ.ศ. 2054 ปัตตานีจึงเป็นอิสระจากมะละกาและมีความเจริญรุ่งเรืองมากทั้งในด้านการค้า การผลิตนกผุยแพรอิสลามและเป็นศูนย์กลางการศึกษาศาสนาอิสลามจนได้รับการยกย่องว่า “ปัตตานีเป็นกระฉกเงา และเป็นระเบียบแห่งเมกะ” และเป็นนครขนาดใหญ่ในเวลานั้น ปัตตานีมีสุลต่านหรือรายาเป็นเจ้าเมืองปกครองต่อเนื่องถึง 23 พระองค์ เป็นช่วงเวลาที่ยี่สิบกว่าสมัยรัฐปัตตานี มีชาวจีนญี่ปุ่น ชาวและชาวตะวันตก ได้แก่ โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ สเปน ฯลฯ เข้ามาค้าขายและพำนักอาศัยเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับเมืองสงขลา (Singora) ที่เขาแดงมีดาโต๊ะโมกอลล์ ชาวเปอร์เซีย เป็นสุลต่านปกครองและมีทนายาทรุ่นต่อมาอีกหลายตระกูล เมืองทั้งสองขัดแย้งกับอยุธยาและขัดแย้งกันเองบ่อยครั้ง จึงมีสงครามระหว่างอยุธยากับสงขลาและปัตตานีและระหว่างปัตตานีกับสงขลาเกิดขึ้นหลายครั้ง

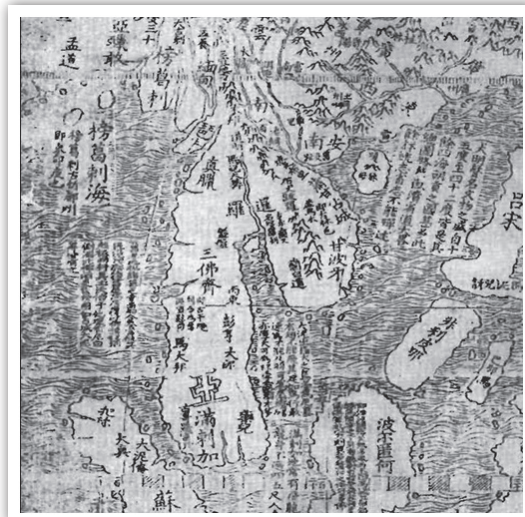
มีการอพยพโยกย้ายพลเมือง รวมทั้งกำลังพลของแต่ละเมืองบางส่วนไม่ได้เดินทางกลับเมื่อสงครามยุติ จึงมีคนไทยเชื้อสายอยุธยาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนที่ปัตตานีและมีคนมลายูปัตตานีถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่อยุธยาและกรุงเทพฯ ในสมัยนั้นสืบมาจนถึงทุกวันนี้

แผนที่การขยายอำนาจของมะละกาสมัยอยุธยา

แผนที่อาณาจักรมะละกาก่อนโปรตุเกสเข้ายึดครอง

แผนที่คาบสมุทรมาลายูและหมู่เกาะต่างๆ ในเอกสารจีน

แผนที่คาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะในเอกสารเปอร์เซีย

8) สมัยการจัดการปกครองแบบหัวเมือง (พ.ศ. 2351 - 2445)

กรณีภาคใต้ตอนล่าง ตั้งแต่ พ.ศ. 2351 เป็นต้นมา มีการแบ่งการปกครองออกเป็น 7 เมือง ได้แก่ เมืองปัตตานี หนองจิก ยะหริ่ง ยะลา รามันห์ ระวังะ และสายบุรี แต่ละเมืองมีเจ้าเมืองซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลสยามที่กรุงเทพฯ เป็นผู้ปกครอง โดยมีหลักว่าเมืองใดมีผู้นับถือศาสนาอิสลามมาก ก็ให้แต่งตั้งเจ้าเมืองที่นับถือศาสนาอิสลาม เมืองใดที่มีผู้นับถือศาสนาพุทธมากก็ให้แต่งตั้งเจ้าเมืองที่นับถือพุทธศาสนา โดยมีการส่งข้าราชการส่วนกลางลงไปปฏิบัติงาน แต่ในทางปฏิบัติประสบปัญหาอยู่เนืองๆ เนื่องจากเจ้าเมืองกับรัฐบาลสยาม รวมทั้งข้าราชการกับประชาชนในเมืองต่างๆ มีอคติต่อกันและมีข้อขัดแย้งไม่ลงรอยกันอันเนื่องจากการปฏิบัติงานอยู่บ่อยครั้ง รวมทั้งความหวั่นเกรงจากอิทธิพลของชาวตะวันตกในการขยายอาณานิคม รัฐบาลสยามจึงยกเลิกการปกครองแบบหัวเมืองไปในปี พ.ศ. 2445 ในสมัยนี้หัวเมืองดังกล่าว มีข้าราชการและครอบครัวชาวสยามบางกลุ่มสกุลพำนักอาศัยและมีทายาทสืบทอดเป็นพลเมืองของจังหวัดชายแดนภาคใต้มาจนถึงทุกวันนี้

แผนที่อาณาจักรสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์

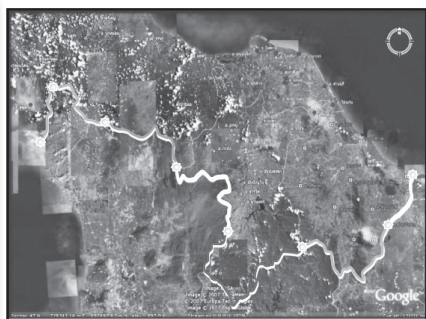
หลักเขตแดนสยาม - รัฐเกดหาที่คงเหลืออยู่ในประเทศมาเลเซีย

9) สมัยธนพลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2445 - 2475)

กรณีภาคใต้ตอนล่าง ในปี พ.ศ. 2449 รัฐบาลสยาม ประกาศจัดตั้งมณฑลปัตตานี มีสมุหเทศาภิบาลที่ได้รับการแต่งตั้งจากสยามเป็นผู้ปกครอง มีเมืองเข้าร่วมอยู่ในมณฑลปัตตานี 4 เมือง คือ เมืองปัตตานี (รวมเมืองหนองจิก ยะหริ่ง และปัตตานี) ยะลา (รวมเมืองรามันห์และยะลา) สายบุรีและระแงะ ต่อมาในปี พ.ศ. 2465 ได้ยกฐานะเมืองทั้งสี่เป็นจังหวัด ทำให้ปัตตานียะลา สายบุรี และนราธิวาส มีฐานะเป็นจังหวัด ตั้งแต่ พ.ศ. 2465 เป็นต้นมา ในสมัยธนพลเทศาภิบาล อำนาจและบทบาทของเจ้าเมืองในระบบเดิมซึ่งมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2043 สิ้นสุดลง ประกอบกับการที่รัฐบาลสยามยกดินแดน 4 รัฐมาอยู่ให้ขึ้นกับอังกฤษตามสนธิสัญญา Anglo - Siam Treaty พ.ศ. 2452 ทำให้การปกครองปัตตานีมีปัญหาความขัดแย้งหลายกรณีเกิดขึ้นนำไปสู่ความเคลื่อนไหวจัดตั้งองค์กรอิสระเพื่อต่อสู้และเรียกร้องอิสรภาพให้กับปัตตานี นับเป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากความหวาดระแวงและขัดแย้งระหว่างชาวสยามกับชาวมลายูปัตตานีชัดเจนและกว้างขวาง

อาคารเก่าโรงเรียนเดชะปัตตนยานุกูล
สมัยมณฑลปัตตานี

เขตแดนสยาม-มลายู ตามสนธิสัญญา
Anglo - Siam Treaty พ.ศ. 2436

10) สมัยการปกครองแบบจังหวัด (พ.ศ. 2476 - ปัจจุบัน)

กรณีภาคใต้ตอนล่าง ในปี พ.ศ. 2474 รัฐบาลประกาศยกเลิกมณฑลปัตตานี และยุบจังหวัดสายบุรี ลดฐานะเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดปัตตานี โดยรวมจังหวัดทั้งสาม เข้าไว้ในการปกครองของมณฑลนครศรีธรรมราช ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาค แบ่งการปกครองออกเป็น จังหวัดและอำเภอ ทำให้จังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส มีฐานะเป็นจังหวัด ในระบอบราชการบริหารส่วนภูมิภาค และมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้บริหารการปกครอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา ในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลมีนโยบายการปกครองจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นการเฉพาะ เช่น ให้สิทธิด้านต่างๆ เช่น การเข้าศึกษาในสถาบันชั้นสูงของรัฐบาลเป็นกรณีพิเศษ การนำคนไทยจากภูมิภาคต่างๆ ลงไปอยู่ในภาคใต้ตอนล่างโดยจัดตั้งนิคม การจัดตั้งศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ ฯลฯ ขณะที่ขบวนการต่อต้านรัฐและเหตุการณ์ความไม่สงบยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และในเวลาเดียวกันนี้ประชาชนชาวมลายูปัตตานีจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ไปอยู่อาศัยในจังหวัดต่างๆ มากขึ้นเป็นลำดับ โดยได้รับสิทธิในฐานะประชาชนพลเมืองของรัฐไทยเช่นเดียวกับประชาชนในภูมิภาคอื่นๆ ทุกประการ ในปี พ.ศ. 2556 รัฐบาลเจรจาท้ารื้อกับผู้นำกลุ่มขบวนการต่อต้านรัฐ แต่ยังไม่บรรลุเป้าหมายคือการยุติความรุนแรง จึงยังคงมีเหตุการณ์ความไม่สงบเกิดขึ้นเรื่อยมา

สรุปและข้อเสนอแนะ

บทความเรื่องพหุวัฒนธรรมภาคใต้ในมิติภูมิรัฐศาสตร์ มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายลำดับพัฒนาการของภาคใต้ในมิติประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์และวัฒนธรรม โดยลำดับยุคสมัยตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น ยุคอาณาจักรโบราณ ยุคการปกครองโดยรัฐชาติหรือประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน เพื่อความเข้าใจตัวตนและอัตลักษณ์ของประชากรภาคใต้ที่แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มเชื้อชาติและกลุ่มตระกูลต่างๆ อย่างไรก็ตามความเข้าใจที่ถูกต้องสมบูรณ์เกี่ยวกับภาคใต้ยังต้องมีการศึกษาวิจัยอีกมากทั้งในเชิงกว้างและเชิงลึก เช่น มีแหล่งชุมชนโบราณคดียุคสมัยใดอยู่ที่ไหนบ้าง มีคนกลุ่มใด อยู่ที่ไหนในภาคใต้ กลุ่มเหล่านั้นมีที่มาอย่างไรและมีอัตลักษณ์อย่างไร ตัวอย่าง เช่น กลุ่มตระกูลอาหรับฮัศรามีกลุ่มตระกูลยาวอาซัน กลุ่มชาวเลกุนงเยไร หรือแม้กระทั่งกลุ่มภาษาถิ่นจ๊ะเห กลุ่มภาษาถิ่นปะนาเระ และกลุ่มภาษาถิ่นสะกอม รวมทั้งกลุ่มสถาบันยุติธรรมยุคสมัยต่างๆ นอกจากนั้นควรมีการส่งเสริมและพัฒนาที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ จัดกิจกรรมและแสดงแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับภูมิภาค ทั้งนี้เพื่อแสดงหลักฐานความจริงของภาคใต้ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ผ่านยุคสมัยทางการเมืองการปกครองแบบรัฐโบราณในอดีตจนถึงรัฐชาติหรือประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน ดังนั้นรัฐบาล สถาบันการศึกษาและหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกระดับ ควรริเริ่มดำเนินการและส่งเสริมภารกิจดังกล่าวเพื่อความเข้าใจร่วมกัน และเพื่อแสดงความพร้อมในการก้าวสู่ความเป็นภูมิภาคที่โดดเด่นแห่งหนึ่งของอาเซียนและของโลกต่อไป

บรรณานุกรม

- กชข., ร.6 ม. 22/13 เจ้าพระยายมราชกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.
วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2465.
- กรมศิลปากร. 2540. แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์.
- ครองชัย หัตถา. 2541. ปัตตานี : การค้าและการเมืองการปกครองในอดีต. ปัตตานี :
โรงพิมพ์มิตรภาพ.
- _____. 2546. ภูมิลักษณ์อ่าวปัตตานี. ปัตตานี : โครงการศูนย์ศึกษาและพัฒนาอ่าวปัตตานี
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

- จันทร์ฉาย ภัคฉิม. 2532. **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์.
- ขวลิย์ ณ กลาง. 2541. **ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชัยนิมิตร นวรัตน์, ม.ล. 2530. “ยกเมืองสงขลาให้ฝรั่งเศส”, **ศิลปวัฒนธรรม**. 8 (กุมภาพันธ์), 54 - 60.
- ชาโรม อาหมัด. 2528. **ความสัมพันธ์ระหว่างเคดาห์และสยาม**. แปลโดย นันทนา ตันติเวสส. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์.
- ทักษิณ อินทโยธา. 2534. **ใครคือเจ้าถิ่นลุ่มน้ำเจ้าพระยาและด้ามขวานทอง เมื่อ 2000-3000 ปีก่อน?**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ
- จิตา สาระยา. 2532. (ศรี) **ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- นันทนา ตันติเวสส. 2528. **เมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2523. **การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิยัคคุรกี๊บบิ บินนิยัคชัน. 2549. **ขามลายูในมาดากัสการ์และอัฟริกาใต้**. ปัตตานี : แผนกวิชามลายูศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- _____. 2549. **ขามลายูในภูมิภาคมลายู**. ปัตตานี : แผนกวิชามลายูศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ประชุมพงศาวดาร ภาค 1, เล่ม 1, 2506.** “พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ”, พระนคร : โรงพิมพ์ก้าวหน้า.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. 2526. “การตั้งชื่อศิลปะสมัยในภาคใต้”, **รุสมิแล**. 6 (มกราคม - เมษายน), 47 - 52.
- ประเสริฐ วิทยารัฐ. 2526. “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ**, หน้า 15 - 16. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา.
- ปรีเชต สุขปรากร. 2544. **เส้นทางข้ามคาบสมุทรไทรบุรี - ปัตตานี ตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19**, **เมืองโบราณ**, 27 (2 เมษายน - กันยายน), 62 - 70.

- พงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. 2515. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- พระศรีบูรุษรัฐพินิจ. ม.ป.ป. **ประวัติมณฑลปัตตานี**. คัดลอกเป็นฉบับพิมพ์คัดจากต้นฉบับลายมือ เขียน โดย อนันต์ วัฒนานิก. ปัตตานี : สถาบันวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- บุญหมัด หลุย อาลี. ม.ป.ป. **SUARA SISWA**. ม.ป.ท.
- วิเชียร ณ นคร. 2531. รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาในพื้นบ้านในจังหวัดนครศรีธรรมราช. นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2534. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา”, ใน การสัมมนาทางวิชาการสงขลาศึกษา **ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีเมืองสงขลา**. หน้า 17 - 27.
- _____. 2539. “สายสกุลสุลต่าน สุลัยมาน ชาร์”, ใน **มุสลิมในประเทศไทย**. หน้า 93 - 94. กรุงเทพฯ : โครงการหอสมุดกลางอิสลาม สายสกุลสุลต่านสุลัยมาน.
- _____. 2546. **อุบายธรรมแหลมทองคาบสมุทรไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- ศิลปากร, กรม. 2512. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. 2540. **แผนแม่บทการบูรณะเมืองโบราณยะรัง**. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. 2464. **ภูมิศาสตร์ประเทศสยาม**. พระนคร : กรมวิชาการ.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2526. “สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย”, **ศิลปวัฒนธรรม**. (พฤศจิกายน), 111.
- สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง. 2530. **ประวัติศาสตร์สายสกุลสุลต่านสุไลมาน**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. 2520. “สภาพการณ์เอเชียอาคเนย์ ก่อน พ.ศ. 1800”, ใน **ประวัติศาสตร์พระบรมธาตุไชยารวบรวม**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์.
- _____. 2522. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000**. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานศิลปากรที่ 13. 2546. **ศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณยะรัง**. สงขลา : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.
- เหยียน ฉงเฉา. 2532. “ที่ตั้งของลังกาสุกะตามทัศนะทางภูมิศาสตร์”, **รุสมิแล**. 12 (พฤษภาคม - สิงหาคม), 30 - 34.
- หวาง เหวย หมิน. 2535. **“ชื่อสถานที่ในเอกสารจีน - โบราณที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย”**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

- อนันต์ วัฒนานิกร. 2531. **ประวัติเมืองล้งกาสุกะ - เมืองปัตตานี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม.
- อิชิอิ โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ. 2542. **ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น 600 ปี**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- อิมรอน มะลูลีน. 2538. **วิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับมุสลิมในประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้**. กรุงเทพฯ : อิสลามิกอะเคเดมี.
- Ahmad Fathy al - Fatani. 1994. **Pengantar Sejarah Pattani**. Alor Setar : Pustaka Darussalam.
- Bellwood, Peter. 1993. "Cultural and Biological Differentiation in Peninsular Malaysia : The Last 10,000 Years", in **Asean Perspectives** 32(1) 1993. pp. 37 - 60.
- Blusse. L. 1979. "Chinese Merchants in Patani, a Study of dutch - chinese Relation", in LAHA7" Conference Proceedings" pp2 - 12. Bangkok : Chulalongkorn University Press.
- Briggs, L.P. 1950. "The Khmer Empire and the Malay Peninsula." **Far Eastern Quarterly**. 9, 3 (1950), 256 - 305.
- Bird, E. 1982. "Coastal Landforms of The Asian Humid Tropics," pp. 1 - 13. **In Man, Land and Sea : Coastal Resource Use and Management in Asia and Pacific**. Bangkok : Agriculture Development Council.
- Bougas, Wayne A. 1994. **The Kingdom of Patani Between Thai and Malay Mandala**. Selangor : Institute Alam dan Tamadun Melayu.
- Cady, John F. 1964. **Southeast Asia : its Historical Development**. New York : McGraw - Hill.
- Chand Chirayu Rajani, Mom Chao. 1987. **Towards a History of Laem Thong and Sri Vijaya**. Bangkok Institute of Asian Studies.
- Dheeradilok, P. and W. Keawwana. 1982. "On the Quaternary deposits of Thailand". **In Symposium Strat**. Bangkok : DMR Thailand.
- Fraser, Thomas D. 1960. **Rusembilan : A Malay Fishing village in Southern Thailand**. New York : Cornell University Press.
- Hale, A. 1909. **The Adventure of John Smith in Malaya 1600 - 1605**. Leyden : Late E.J.Brill.

- Hall D. G.E. 1955. **A History of South - East Asia**. London : Oxford University.
- _____. 1981. **A History of South - East Asia**. New York : St.Martin's Press.
- Haji Abdul Halim Bashah. 1994. **Raja Campa and Dinasti Jembal Dalam Patani Besar**. Kota Bharu : Percetakan & Alatulis Jurnamin.
- Harrison, Brien. 1967. **South-East Asia : A Short History**. New York : ST Martin Press.
- Hunt, David G. 1972. **Southeast Asia**. New York : Oxford Book.
- Ibrahim Syukri. 1985. **Sejarah Kerajaan Melayu Patani : History of the Malay Kingdom of Patani**. Translated by Conner Bailey and John N. Miksic. Ohio : University Press.
- Jacq - Hergoualc' h, Michel. 1998. "Archaeological Research in Malay Peninsula", *Journal of the Siam Society*. 85 (Parts 1 & 2), 121 - 132.
- Kennedy, victor. 2522. "Langkasuka and the Earth History of Pattani", **เมืองโบราณ**. 5 (ธันวาคม 2521 - มกราคม 2522), 113 - 117.
- Michel Jacq – Hergoualc' h. 2538 "ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรตามพรลิงค์" หน้า 246 - 265. ใน **รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี**. 11 - 13 ธันวาคม 2538 มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- Mohd Zamberi A. Malek. 1993. **Umat Islam Patani Sejarah dan Politik**. Shah Alam : HIZBI Sdn. Bhd.
- Moorhead, F.J. 1957. **A History of Malaya and her Neighbours**. London : Longmans, Green and Co.
- Pramojanee, P., P .J. Hastings, M. leingsakul and V. Engakul . 1986. "The Holocene Transgression in Peninsular Thailand," *Geol . Soc. Malaysia*. 19 : 551 – 564.
- Pual Michel Munoz. 2006. **Early Kingdoms of the Indonesian Archipelago and the Malay Peninsula**. Singapore : Editions Didier Millet.
- Sar Desai. 1981. **Southeast Asia : Past and Present**. New Delhi : Vikas Publishing House.
- Smith, George V. 1974. **The Dutch in Seventeenth-Century Thailand**. Dekalb Illinois : Illinois University Press.

- Surin Pitsuwan. 1989. **Islam di Muangthai**. Pencetak : Unit Percetakan.
- Teeuw, A. and Wyatt, D.K. 1970. **Hikayat Pattani : The Story of Patani**. The Hague : Martinus Nijhoff.
- Thomas, L. 1975. **Political Violence in the Muslim Provinces of Southern Thailand**. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies.
- Wheatley, Paul. 1961. **The Golden Khersonese**. Kuala Lumpur : University of Malaya Press.
- Wyatt, David K. 1984. **Studies in Thai History**. Chiang Mai : Silkworm Books.
- Victor Purcell. 1965. **Malaysia**. London : Thames and Hudson.
- Wan Mohd. Shaghir Abdullah, Haji. 1945. **Tarikh Fathani**. Kuala Lumpur : Persatuan Pengkajian Khazanah Klasik Nusnatara and Khazanah Fathani.